

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΜΟΥΡΜΑΝΣΚ, ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΡΩΣΙΑ, 1963	13
ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΜΑΚΑΡΕΦ	16
ΔΕΝΟΡΑ	51
ΔΕΝΙΝΓΚΡΑΝΤ, 1945	59
ΜΕΡΕΣ ΤΣΙΡΚΟΥ	75
1947	93
ΝΤΑΡΙΑ	94
ΜΟΣΧΑ	143
ΕΝΑ ΒΡΑΔΥ ΜΕ ΤΟΝ ΣΤΑΛΙΝ	151

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

1953	185
ΓΚΑΪ ΜΠΕΡΤΖΕΣ	189
ΣΙΒΗΡΙΑ	217
ΑΓΓΛΙΚΑ ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΑ	240
ΚΑΤΑΣΚΟΠΟΙ: SHOOTING THE MOON	259
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΜΟΥΡΜΑΝΣΚ, ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΡΩΣΙΑ, 1964	287

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πρόσωπα	305
Γλωσσάρι	313
Ευχαριστίες	317

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Isn't it rich?
Are we a pair?
Me here at last on the ground,
You in mid-air.
Send in the clowns.

Isn't it bliss?
Don't you approve?
One who keeps tearing around,
One who can't move.
Where are the clowns?
Send in the clowns.

Just when I'd stopped opening doors,
Finally knowing the one that I wanted was yours,
Making my entrance again with my usual flair,
Sure of my lines,
No one is there.

Stephen Sondheim, *A Little Night Music*, 1973

ΜΟΥΡΜΑΝΣΚ, ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΡΩΣΙΑ, 1963

Στο τριακοστό έκτο έτος της ηλικίας μου, εγώ ο Πραβιέν Σεργκέγεβιτς Μακάρεφ, γεωλόγος-εδαφολόγος στο επάγγελμα και κλόουν στο τσίρκο, αποφάσισα να γράψω τα απομνημονεύματά μου. Παρότι νιώθω γέρος, είμαι ακόμα αρκετά νέος — το βιβλίο θα είναι σύντομο. Έζησα, μέχρι τώρα, δυο ζωές· ίσως τρεις — όπως οι περισσότεροι άνθρωποι. Για μια εποχή βάδιζα στον παράδεισο, ύστερα βούλιαξα στην κόλαση. Δεν ξέρω πώς πήρα την απόφαση να αφηγηθώ τα γεγονότα — συγγραφέας δεν είμαι, δεν κατέχω την τέχνη της λογοτεχνίας: συχνά πλατειάζω, άλλοτε επαναλαμβάνω τα ίδια και τα ίδια. Η Ντάρια έλεγε πως την αληθινή λογοτεχνία δεν τη δημιουργούν οι επιμελείς και ευυπόληπτοι αξιωματούχοι, αλλά οι ερημίτες, οι αιρετικοί, οι ονειροπόλοι, οι σκεπτικιστές, οι τρελοί, όσοι βασανίζονται από ποιητικές λαχτάρες — δεν είμαι τίποτα απ' αυτά, αν και πάσχω από μια μορφή τρέλας.

Εκτός από την επιστήμη των ορυκτών που σπούδασα στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο του Λένινγκραντ και τα αγγλικά που έμαθα μοναχός μου με τη μέθοδο άνευ διδασκάλου, η μοναδική τέχνη που ξέρω είναι εκείνη του κλόουν· για χρόνια δούλευα στα τσίρκα: στο Λένινγκραντ, στη Μόσχα και στην επαρχία· τα διηγούμαι όλα παρακάτω. Ίσως ν' αποφάσισα να τα διηγηθώ επειδή είμαι έτοιμος να πάρω μιαν άλλη μεγάλη απόφαση, τη μοναδική απόφαση που θα είναι δική μου· μέχρι τώρα, η ζωή μου συνέβαινε από μόνη της — τώρα λογαριάζω να την κάνω εγώ να συμβεί.

Επίσης, πάσχω από αϋπνίες· δεν ξέρω πώς να γεμίσω τις νύχτες — γι' αυτό γράφω. Καμιά φορά δοκιμάζω καινούργια κόλπα για το τσίρκο, άλλες φορές διαβάζω αγγλικά (τα αγγλικά είναι υψηλή τέχνη, επιμένω σε τούτο· παρακάτω, θα επιμείνω περισσότερο) — συχνά κάθομαι μόνος στο σκοτάδι και κλαίω. Παρόλο που πάντα έκανα ό,τι νόμιζα σωστό, η συνείδησή μου είναι βαριά. Γι' αυτό κάθομαι στο σκοτάδι και κλαίω· κάπου κάπου κλαίω ξαπλωμένος με το πρόσωπο στο μαξιλάρι μου. Μερικές φορές κλαίω στο φως ενώ διαβάζω Σαίξπηρ, Τόμας Χάρντυ, Ντ. Χ. Λόρενς: συγκινούμαι τόσο με τα βάσανα των βασιλιάδων όσο και με της φτωχολογιάς. Πόσο θα 'θελα να μπορώ να διηγούμαι ιστορίες όπως οι μεγάλοι Άγγλοι μυθιστοριογράφοι! Πόσο θα 'θελα να γίνω ήρωας της ζωής μου κι η ζωή μου να γίνει βιβλίο... Αν τελικά γίνει βιβλίο — τούτο το βιβλίο — θα έχει δυο κεφάλαια: ένα κεφάλαιο πριν από την Ντάρια Πλατόνοβα — που έκλεισε με

τραγικό τρόπο— κι ένα κεφάλαιο μετά την Ντάρια Πλατόνοβα που είναι ακόμα ανοιχτό. Όπως είπα, έζησα δυο ζωές, ίσως μάλιστα να έζησα κιόλας τρεις.

Τώρα είναι Οκτώβριος του 1963, σε λίγες μέρες θα γιορτάσουμε την τεσσαρακοστή έκτη επέτειο της Μεγάλης Οκτωβριανής Επανάστασης· πάνω απ' τις πεδιάδες λάμπει το φεγγάρι του θερισμού. Ένας φίλος μου, ο μοναδικός φίλος που είχα ποτέ, πέθανε το καλοκαίρι: Γκάυ Μπέρτζες τον έλεγαν — η ιστορία του διασταυρώθηκε με τη δική μου· έζησε κι αυτός δυο ζωές, ίσως τρεις: μια προτού έρθει στη Σοβιετική Ένωση, μια αφότου ήρθε — και μιαν ακόμα, όταν ήταν πολύ νέος, προτού γίνει κομμουνιστής και κατάσκοπος.

Πολλοί συμπατριώτες μας λένε ότι οι δύσκολες μέρες βρίσκονται πίσω μας, ότι θα κατακτήσουμε τη Γη και το διάστημα κι ότι η Δύση θα τρέχει πίσω μας λαχανιασμένη. Δεν ξέρω πολλά από πολιτική, οι παρελάσεις όμως της 7ης Νοεμβρίου προβλέπονται μεγαλοπρεπείς. Λίγο προτού πεθάνει ο Γκάυ, τον περασμένο Αύγουστο, έκανα δώρο στον εαυτό μου μια γραφομηχανή μάρκας *Mockba*· όταν πέθανε, κληρονόμησα την αγγλική γραφομηχανή του, που δεν έχει όμως ρωσικά πλήκτρα. Ο Γκάυ δεν κατάφερε να μάθει ρωσικά — νοσταλγούσε την Αγγλία που είχε αφήσει πίσω του. Όσο για μένα, νοσταλγώ την Αγγλία που δεν έχω δει ποτέ. Δεν ξέρω αν ο Γκάυ έμαθε κάτι από μένα, κάτι για τη Ρωσία — ίσως ήταν ανεπίδεκτος, εγώ πάντως έμαθα κάμποσα για την Αγγλία. Γράφω τώρα στη *Mockba*. Στην πραγματικότητα, αντιγρά-

φω όσα έχω σημειώσει εδώ και χρόνια στο τετράδιό μου· χτυπάω τα πλήκτρα μες στη σιωπή της νύχτας, κάπου κάπου δαγκώνω μια μπουκιιά κρεατόπιτα· την αγγλική πίτα του τσοπάνη που έμαθα να φτιάχνω όπως μου έδειξε ο Γκάυ. Αν μου συμβεί κάτι, αν βρεθώ νεκρός, αυτές οι σελίδες θα αποδεικνύουν ότι δεν επρόκειτο για αυτοκτονία.

ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΜΑΚΑΡΕΦ

Γεννήθηκα στο Μουρμάνσκ, στην ακτή της Λευκής Θάλασσας· ο πατέρας μου εργαζόταν στα ορυχεία του χαλκού, η μάνα μου ήτανε δασκάλα. Εμένα με ονόμασαν «Πραβιέν» από τη φράση «Πράβντα Λένινα» (Η αλήθεια του Λένιν) και την αδερφή μου «Λενόρα» απ' το «Λένιν νάσε αρούζιε» (Ο Λένιν είναι τ' όπλο μας): τέτοια ήταν τότε τα ονόματα της μόδας στη βορειοδυτική Ρωσία. Ο πατέρας μου, ο Σεργκέι Αλεξάντροβιτς Μακάρεφ, προτού γίνει πατέρας μου, υπηρέτησε στο Πυροβολικό, στην Κροστάνδη, στον Κόλπο της Φινλανδίας· πήρε μέρος στην επανάσταση του '17 κι ύστερα, το '21, έχασε δυο δάχτυλα του αριστερού του χεριού στις μάχες.

Παρότι ο στόλος της Κροστάνδης στήριξε την Οκτωβριανή Επανάσταση, δεν άργησε να στραφεί εναντίον της· ο πατέρας πολέμησε στο πλευρό του Τρότσκι εναντίον των στασιαστών. Ήταν δύσκολη εποχή — όλες οι εποχές είναι δύσκολες, μερικές όμως είναι δυσκολότερες από άλλες.

Τότε, όπως είπα, ήμουν ακόμα αγέννητος – στην άβυσσο της ανυπαρξίας όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι κι αθώοι, μόλις γεννηθούν αρχίζουν να κάνουν λάθη και να υποφέρουν από τα λάθη των άλλων.

Αναφέρω ότι ο πατέρας πολέμησε στην Κροστάνδη με τον Κόκκινο Στρατό επειδή, αργότερα, το πλήρωσε ακριβά. Το '21 ο Τρότσκι, μολονότι ήταν αντίθετος στη στρατιωτική επέμβαση στην Κροστάνδη, πειθάρχησε στην απόφαση του Κόμματος κι έστειλε πενήντα χιλιάδες άντρες από το Πέτρογκραντ με αρχηγό τον Μιχαήλ Νικολάγεβιτς Τουχατσέφσκι. Δεν ξέρω αν έχουν σημασία όλα τούτα – οι σημερινοί Σοβιετικοί δεν δίνουνε καπίκι για τα γεγονότα της Κροστάνδης και για τον εμφύλιο πόλεμο· προσπαθούν να ζήσουν τη ζωή τους και ν' αποκτήσουν όμορφα πράγματα όπως οι Δυτικοί. Πολλοί απ' τους παλιούς μπολσεβίκους – οι λιγστοί που επέζησαν των μεγάλων εκκαθαρίσεων – πιστεύουν ότι η χώρα μας έχει μολυνθεί από την μπουρζουάδικη καλοπέραση. Εγώ πάντως μεγάλωσα με τις αναμνήσεις και τον απόηχο της επανάστασης και του πολέμου – δεν ξέρω τίποτα από καλοπέραση. Ο πατέρας μου, που πήρε μέρος στην επιχείρηση της Κροστάνδης, έλεγε ότι, στην αρχή, η κατάληψη του νησιού φαινόταν αδύνατη λόγω της ναυτικής υπεροχής των εξεγερμένων – όμως, το στράτευμα του Τουχατσέφσκι κινήθηκε πάνω στον πάγο σαν στρατός ξηράς και τους κατατρόπωσε. Στη Ρωσία για την έκβαση των μαχών αποφασίζουν τα καιρικά φαινόμενα – το χειμωνιάτικο χιόνι κι η ανοιξιάτικη λάσπη, η ρασπούτι-

τσα, που κάνει τους χωματόδρομους αδιάβατους και τους κάμπους βαλτοτόπια.

Όταν ο πατέρας προσχώρησε στη δύναμη του Τουχατσέφσκι και πολέμησε στο πλευρό των μπολσεβίκων, μαινόταν ακόμα ο εμφύλιος με τους λευκοφρουρούς και τους κουλάκους, παρότι ο ναύαρχος Κολτσάκ είχε ηττηθεί στο Ιρκούτσκ κι είχε οδηγηθεί στο εκτελεστικό απόσπασμα. Εγώ συνέχιζα να είμαι αγέννητος, αλλά έχω ακούσει πως όλοι πίστευαν πως ο Κολτσάκ θα επικρατούσε: είχε πολλές συμπάθειες στους τσαρικούς και στους οπαδούς της Δούμας και του Κερένσκι. Επιπλέον, είχε φήμη γενναίου στρατιώτη και ρομαντικού εραστή. Ηττήθηκε όμως, κι όπως συμβαίνει συχνά με τους ηττημένους, έγινε σύμβολο — όχι δικό μας σύμβολο· σύμβολο των λευκοφρουρών, των τσαρικών, των κουλάκων και των οπαδών της Δούμας και του Κερένσκι.

Ο πατέρας μιλούσε συχνά για τον εμφύλιο, τότε που στην πόλη μας, στο Μουρμάνσκ, είχαν εισβάλει οι δυτικές δυνάμεις για να βοηθήσουν τους λευκοφρουρούς. «Έγιναν αγριότητες κι από τις δύο πλευρές» είχε πει ο πατέρας — δεν έπρεπε να το πει αυτό, ίσως μαθεύτηκε το «κι από τις δύο πλευρές».

Δεν έπρεπε να το πει· η ζωή εμάς των Μακάρεφ θα ήταν διαφορετική αν δεν το είχε πει.

Αργότερα, το 1937, ο Τουχατσέφσκι, που είχε φέρει σε πέρας την επικίνδυνη αποστολή στην Κροστάνδη, δικάστηκε κι εκτελέστηκε μ' εννιά γραμμάρια μολύβι στον σβέρκο· τον τουφέκισαν μια ώρα μετά την καταδίκη του

σε θάνατο. Αυτά τα μάθαμε πολύ αργότερα, ρίχνουν όμως κάποιο φως στην τύχη του πατέρα και της πατρίδας μας ολόκληρης. Τα διηγούμαι όλα παρακάτω.

Ο πατέρας πήρε μέρος στις πολυαίμακτες συγκρούσεις που κράτησαν ως τις πρώτες μέρες της άνοιξης της επόμενης χρονιάς – ο Κόκκινος Στρατός κατέλαβε την Κροστάνδη με βαριές απώλειες· ο πατέρας, όπως είπα, έχασε δυο δάχτυλα. Ύστερα, όταν ηρέμησαν τα πράγματα, έγιναν ομαδικές εκτελέσεις και εκτοπίσεις στη Σιβηρία· μερικοί από τους στασιαστές διέφυγαν στη Φινλανδία. Ο πατέρας ακολούθησε τον Τουχατσέφσκι στις επιχειρήσεις του εμφυλίου πολέμου, έφτασε μέχρι τις δασοστέπες του Ταμπόβ, κι επειδή ήταν έμπιστός του προήχθη σε δεκανέα του Κόκκινου Στρατού. Αλλά, όπως είπα, το 1937 ο Μιχαήλ Νικολάγεβιτς Τουχατσέφσκι καταδικάστηκε για εσχάτη προδοσία και εκτελέστηκε, μολονότι μέχρι την τελευταία στιγμή διακήρυξε την αθωότητά του. Δεν ξέρω αν ο πατέρας έμαθε για τον θάνατό του εκεί όπου βρισκόταν. Δεν ξέρω καν πού βρισκόταν. Αργότερα άκουσα διάφορες φήμες κι ύστερα έμαθα μισές αλήθειες – δεν θέλω να κατηγορήσω κανέναν, αλλά στη χώρα μας οι φήμες είναι ισχυρότερες από τις ειδήσεις κι οι μισές αλήθειες ισχυρότερες από τις ολόκληρες. Τελικά, η ιστορία γράφεται με όσα απομένουν απ' τη διύλιση των φημών, απ' την καθίζηση των ψεμάτων. Τελευταία, κυκλοφορεί σχετικό ανέκδοτο: στην *Πράβντα* (Αλήθεια) δεν υπάρχει αλήθεια, και στην *Ιζβέστια* (Ειδήσεις) δεν υπάρχουν ειδήσεις. Εδώ και λίγα χρόνια κυκλοφορούν κάμποσα ανέκ-

δοτα: παλιότερα το χιούμορ έλειπε από τη χώρα μας, τα καλαμπούρια θεωρούνταν αντεπαναστατικά. Με τ' αστεία έβρισκες τον μπελά σου.

Σήμερα, 18 Οκτώβρη 1963, η οικογένειά μας είναι διαλυμένη· όπως είπα, δεν ζουν δύο ακόμη πρόσωπα που αγάπησα — η Ντάρια Πλατόνοβα κι ο Γιάυ Μπέρτζες —, εγώ όμως ζω κι ίσως καταφέρω να διηγηθώ την ιστορία. Δεν έχω πολύ χρόνο — εργάζομαι πάνω από δέκα ώρες την ημέρα στις έρευνες των Σπανίων Γαιών —, κι επιπλέον μου λείπει το φως: στον ρωσικό Βορρά ο χειμώνας είναι μακρύς κι έχει μονάχα νύχτες. Τότε που η Λενόρα κι εγώ ήμασταν παιδιά, η μάνα μάς έλεγε «τις σκοτεινές νύχτες έχουμε ο ένας τον άλλον» και μας έτριβε τα χέρια για να τα ζεστάνει. Και, παρ' όλ' αυτά, οι περισσότεροι άνθρωποι μελαγχολούν περιμένοντας τον θαμπό ήλιο του καλοκαιριού — κάμποσοι πεθαίνουν· πολλοί μπεκροπίνουν· μερικοί, σαν εμένα, επιζούν υπνοβατώντας.

Μετά την εξέγερση της Κροστάνδης και τον εμφύλιο πόλεμο, ο πατέρας μου, ο Σεργκέι Αλεξάντροβιτς Μακάρεφ, δούλεψε για μερικά χρόνια χτίστης στο μουράγιο του Αρχάγκελσκ, όπου ζούσε από το 1800 η οικογένεια του παππού μου, ήταν κυνηγοί ταράνδων. Από το δέρμα των ταράνδων έφτιαχναν ρούχα, παπούτσια, ακόμα και πορτοφόλια, μολονότι δεν είχαν λεφτά για να βάλουν στα πορτοφόλια. Αργότερα, ο πατέρας υπερηφανευόταν ότι είχε χτίσει με τα χέρια του τη φυλακή του Αρχάγκελσκ στον χώρο του παλιού μοναστηριού Σαλαδιέτσκι, ότι είχε μετατρέψει τον κήπο σε στρατόπεδο και τα δωμάτια των

μοναχών σε κελιά. Το 1923, επειδή ήξερε να χτίζει, έγινε εθελοντής στα δημόσια έργα. Τότε περίμενε ότι θα τον παρασημοφορούσαν κι ότι θα τον έστελναν στην Πετρούπολη, στο Λένινγκραντ, ή και στη Μόσχα ακόμα· όμως τον έστελναν βορειότερα, στο Μουρμάνσκ. Δεν βαρυγκώμησε, κι άλλωστε στάθηκε τυχερός — στην αρχή, αργότερα η τύχη τον εγκατέλειψε. Γνώρισε τη μάνα μας, που είχε μεγαλώσει σ' ένα χωριό στα φινλανδικά σύνορα — απ' τη μέσα μεριά, όχι απ' την έξω μεριά — και δούλευε στο δημοτικό σχολείο. Άννα Λεοπόλντοβνα την έλεγαν. Το όνομα αυτό καθώς και μερικές ακόμη λεπτομέρειες συντέλεσαν στην καταστροφή του πατέρα μου κι επιτάχυναν τον χαμό του.

Γεννήθηκα το 1927, τις μέρες που γιορτάζαμε τα δεκάχρονα της επανάστασης· η ζωή μου μετριέται με τις επετείους, με τις εθνικές μας γιορτές, με τα γενέθλια του Στάλιν — και με τις γεννήσεις, τους θανάτους και τις κηδείες της μικρής μας πόλης. Ίσως μετριέται και με τα γράμματα που έχω λάβει κι έχω στείλει — στην πατρίδα μας έχουμε πυκνή αλληλογραφία· η Σοβιετική Ένωση έχει μεγάλη έκταση — το ένα έκτο της Γης! — κι οι συναντήσεις είναι δύσκολες. Γι' αυτό γράφουμε γράμματα ο ένας στον άλλον.

Η Λενόρα γεννήθηκε έναν χρόνο μετά από μένα — και για κάμποσο καιρό ήμασταν μια συνηθισμένη σοβιετική οικογένεια που ζούσε στις εσχατιές της χώρας. Από την παιδική μας ηλικία δεν θυμάμαι πολλά. Ίσως δεν συνέβαινε τίποτα άξιο για να θυμηθώ· γιορτές με χορούς και βα-

ρελότα, επέτειοι —όπως είπα— και βόλτες μέχρι το Κανάλι με το έλκητρο, σχολικές παραστάσεις και παρελάσεις, ημερήσιες εκδρομές στο ακρωτήρι — όπου, μια Κυριακή, ο πατέρας μου, χωρίς να ξέρει να ψαρεύει, έπιασε ένα τεράστιο λυκόψαρο. Αργότερα είδα εκείνο το λυκόψαρο σε όνειρο, το διηγούμαι παρακάτω. Στον μακρινό Βορρά οι ψεύτικες αυγές κάνουν ψεύτικο το πέρασμα του χρόνου· οι αναμνήσεις ξεχνιούνται γρήγορα, τα όνειρα ξεθωριάζουν προτού ξυπνήσεις.

Θυμάμαι τη μέρα που ο Στάλιν επισκέφτηκε τη Διώρυγα της Λευκής Θάλασσας — Μπελομορκανάλ τη λένε τη Διώρυγα· έγραψε για δαύτη ο Μαξίμ Γκόρκι. Όταν ο Στάλιν ήρθε στο Μουρμάνσκ ήτανε καλοκαίρι. Μόλις είχε τελειώσει το χτίσιμο του Καναλιού κι η Πράβντα έγραφε, μας τη διάβαζε συλλαβιστά ο πατέρας: «Μόλις τα κοπάδια των χελιδονιών επέστρεψαν απ' τις ζεστές χώρες κι οι τρυποφράχτες άρχισαν να πεταρίζουν στο λιωμένο χιόνι, στη γη έλαμψαν χιλιάδες φτυάρια. Η Διώρυγα δεν είναι έργο ανθρώπων, είναι έργο τιτάνων». Οι γηραιότεροι, όσοι είχαν μεγαλώσει πιστεύοντας πως ο τσάρος ήταν πολύ μακριά και ο Θεός πολύ ψηλά, θυμούνταν μιαν άλλη μέρα, πριν από το 1917, όταν στα μέρη μας είχε έρθει ο Νικόλαος Ρομανόφ· κρατούσε αγκαζέ την Αλεξάνδρα και χαιρετούσαν τα πλήθη. «Ο Θεός με διάλεξε» είχε πει ο Νικόλαος κι οι χωρικοί τού φιλούσαν τα πόδια. «Ο Θεός διάλεξε εμένα και τον Νίκυ» είχε πει η Αλεξάνδρα κι οι χωρικές τής φιλούσαν τα πόδια. Παρατάυτα, όταν έμαθαν για τη σφαγή στο Γεκατερίνεν-

μπουργκ τον Ιούλιο του '18, οι μουζικοί χάρηκαν. «Καλά να πάθουν!» είπαν· τέτοιο τέλος άξιζε στους Ρομανόφ. Όλοι οι τύραννοι έχουν κακό τέλος.

Όχι όλοι.

Μαζευτήκαμε στον Πολικό Κόλπο για να δούμε τον Στάλιν· είχε έρθει κόσμος απ' όλο το Όμπλαστ του Μουρμάνσκ· σχολικές τάξεις μαθητών του δημοτικού με πλακάτ που έγραφαν «Ευχαριστούμε, σύντροφε Στάλιν, για τα ευτυχισμένα παιδικά μας χρόνια». Τα οκτωβριανόπουλα, στοιχισμένα σε τριάδες και με ξυρισμένα τα κεφάλια τους εξαιτίας της επιδημίας των ψειρών, τραγουδούσαν: «Ο Στάλιν θέλει να είμαστε φρόνιμα παιδιά / Και να μαθαίνουμε γράμματα πολλά».

Στο ακρωτήριο συνέρρεαν κομσομόλοι, οικογένειες με παιδικά καροτσάκια στολισμένα με κόκκινες κορδέλες και εικονίσματα του Λένιν, στρατιώτες, ναύτες από τη Βάση του ακρωτηρίου. Τον Στάλιν συνόδευαν δυο παλιοί μπολσεβίκοι. Ο Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς προχωρούσε μπροστά και οι άλλοι τριπόδιζαν πίσω του: ήταν ο σύντροφος Βοροσίλοφ, που, όπως έμαθα, ήταν αρχηγός της Επιτροπής του Λαού για την Ασφάλεια —ένα πολύ σπουδαίο πρόσωπο—, κι ο σύντροφος Κίροφ, που, έναν χρόνο αργότερα, έπεσε θύμα ενός μανιακού· τον σκότωσε κάποιος Νικολάγεφ με μια σφαίρα. Δεν τον ήξερα τον Κίροφ, ήμουν μικρός τότε που ήρθε στα μέρη μας, αλλά, όταν έμαθα για τη δολοφονία στεναχωρέθηκα· έλεγαν ότι ήταν πολύ δημοφιλής στη Μόσχα, στο Λένινγκραντ και ιδίως στο Μπακού. Τον δολοφόνο τον έπιασαν και τον εκτέλεσαν μαζί με

άλλα δεκατρία άτομα: ολόκληρη συμμορία! Όπως είπα, η χώρα μας είναι αχανής — υπάρχουν πολλοί μανιακοί κι άλλοι τόσοι συμμορίτες.

Εκείνη τη μέρα που ο Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς ήρθε στο Μουρμάνσκ, ο Κίροφ ήταν ακόμα ζωντανός — κι ο πατέρας κρατούσε τη Λενόρα απ' το χέρι· θα ήταν πέντε χρόνων τότε, φορούσε τα καλά της, το ναυτικό της κουστουμάκι. Προχωρούσαν μπροστά με τον πατέρα· κι ο πατέρας φορούσε τα καλά του —την ουσάνκα του με το κόκκινο αστέρι απ' τον εμφύλιο— και χαμογελούσε με τα άσπρα του δόντια· υπερηφανευόταν για τη γερή του οδοντοστοιχία. Εγώ ακολουθούσα, φοβόμουν μη με τσαλαπατήσει το πλήθος. Και τότε... Τον είδα, είδα τον Στάλιν ολοζώντανο, ψηλό σαν αρκτικό πεύκο. Χαμογελούσε, χαιρετούσε κουνώντας το χέρι· κάπου κάπου χειροκροτούσε σιγανά, χωρίς ενθουσιασμό, ενώ το πλήθος τον επευφημούσε. Σε μια στιγμή, έσκυψε και πήρε τη Λενόρα αγκαλιά, τη σήκωσε στον ουρανό, τη φίλησε στο μάγουλο· τα κοτσιδάκια της πετάχτηκαν στον αέρα, ακούστηκε ένας ήχος σαν μικρή βροντή, κάτι άστραψε· κάποιος έβγαλε μια φωτογραφία. Για μήνες, για χρόνια, ο πατέρας καμάρωνε· ρωτούσε δεξιά αριστερά ποιος είχε φωτογραφική μηχανή, ποιος είχε τρίποδο, ποιος είχε βγάλει εκείνη τη φωτογραφία του Στάλιν με τη Λενόρα μας. Κι η μάνα δεν έπλυνε το πρόσωπο της Λενόρας για πάνω από μια βδομάδα.

Ο πατέρας, που μέχρι τότε σκάρωνε στιχάκια για τον Λένιν, άρχισε να σκαρώνει στιχάκια για τον Στάλιν. Και

τα κυριακάτικα απογεύματα μας τα διάβαζε με δάκρυα στα μάτια:

Ήρωα Ίλιτς έφυγες νωρίς απ' τη ζωή
 Αλλ' άφησες ξωπίσω σου
 Σοφία και πνοή.
 Τον ήρωα Ίλιτς εχάσαμε
 Αθάνατο θνητό
 Κι ηγέτη μας εκάναμε
 Τον Στάλιν τον τρανό.

Ύστερα, το 1936, το ξύλινο σπιτάκι όπου μέναμε κρίθηκε «μη κατοικήσιμο», όχι μόνο επειδή δεν είχε τρεχούμενο νερό (υπήρχε πηγάδι και τρόμπα στην αυλή) αλλά επειδή το ξύλο είχε σαπίσει. Μας μετέφεραν στην Ούλιτσα Πάβλοβα, σ' ένα κοινοβιακό διαμέρισμα, ένα χτίριο που είχε γεράσει πρόωρα — δεν υπάρχουν παλιά χτίρια στο Μουρμάνσκ, υπάρχουν μόνο κακογερασμένα· κι όλα έχουν το χρώμα της άμμου. Η πόλη μας ιδρύθηκε μόλις το '15, όταν είχαμε ακόμα τσάρο τον Ρομανόφ — η μεγαλύτερη πόλη πάνω απ' τον Αρκτικό Κύκλο! Η πολυκατοικία όπου μετακομίσαμε είχε τριάντα οχτώ δωμάτια, πέντε κουζίνες κι άλλα τόσα μπάνια: φιλοξενούσε είκοσι επτά οικογένειες, μία απ' τις οποίες ήταν ο κόμης και η κόμισσα Σεργκίν απ' το Αρχάγκελσκ, που είχαν χάσει το σπίτι τους στον εμφύλιο· μερικοί διηγούνταν ότι είχε καεί, άλλοι ότι είχε δημευτεί από τις επαναστατικές δυνάμεις την εποχή που τα παλάτια γέμισαν κουρελήδες — οι μπολσε-

βίκοι το είχαν μετατρέψει σε ορφανοτροφείο. Η «σάλα της μουσικής», όπου γίνονταν βραδιές πιάνου και άρπας, είχε μετατραπεί σε «κόκκινη γωνιά», αίθουσα όπου οι εργάτες του ορφανοτροφείου κάθονταν για να διαβάσουν τις κομματικές εφημερίδες, να πιουν τσάι και να παίξουν σκάκι. Στο κοινοβιακό διαμέρισμα έλεγαν ότι, πριν από την επανάσταση, οι Σεργκίν δεν ήξεραν πόσα δωμάτια είχε εκείνο το αρχοντικό — ήταν τόσα πολλά, ώστε όλο κάτι έψαχναν, όλο κάποιον αναζητούσαν στα σαλόνια. Και να που τώρα είχαν βρεθεί σ' ένα και μοναδικό δωμάτιο, στο βάθος του διαδρόμου, μακριά απ' το κοινό μπάνιο.

Εμάς τους Μακάρεφ μάς έβαλαν στον πρώτο όροφο, δίπλα στους Σεργκίν· η συγκατοίκηση με τα απολειφάδια του παλιού κόσμου μάς φαινόταν άβολη: αν και τους βλέπαμε σπάνια — οι Σεργκίν είχαν το φέρσιμο του βασιλιά της ζούγκλας μπροστά στις ύαινες και τα τσακάλια —, τους ακούγαμε συχνά· μιλούσαν διαρκώς μεταξύ τους λες και είχαν μόλις γνωριστεί. Και, καθώς το μοναδικό πράγμα που είχαν περισώσει και κουβαλήσει απ' το Αρχάγκελσκ ήταν ένα μαύρο, γυαλιστερό πιάνο, τα βράδια η κόμισσα έπαιζε πιάνο· βαλς του Γιόχαν Στράους και πολωνέζες του Σοπέν. Ο κόμης δούλευε νυχτοφύλακας — μια μοναχική δουλειά που του ταίριαζε παρότι λένε πως οι ευγενείς αποστρέφονται οποιοδήποτε είδος εργασίας. Ίσως να ταίριαζε και σ' εμένα που δυσκολευόμουν να κοιμηθώ κι είχα την τάση να απομονώνομαι από τον κόσμο. Στο κοινοβιακό διαμέρισμα φημολογούνταν ότι, τις ώρες της σχόλης, ο Σεργκίν έγραφε την αυτοβιογραφία του — ίσως απ' αυτόν να πήρα την ιδέα.